

Een woonhuisrestauratie te Alphen

door

J. H. VAN MOSSELVELD

De Gemeente Alphen en Riel is, indien men de praehistorie buiten beschouwing laat, niet bijzonder rijk aan monumenten van geschiedenis en kunst. De ontwerp-monumentenlijst voor deze gemeente, onlangs vastgesteld, vermeldt slechts vier bouwwerken, die als monument worden gekwalificeerd.¹ Gezien dit geringe aantal is het verheugend te kunnen constateren, dat in een goed jaar tijds de restauratie van twee van deze monumenten daadwerkelijk werd aangepakt.

Gereed kwam enkele maanden geleden de restauratie van het woonhuis Molenstraat 8 te Alphen. In de steigers staat thans de forse zestiende-eeuwse gotische kerktoren te Alphen, die deerlijk werd gehavend in de strijd rond de bevrijding van 1944, vervolgens — nadat het pleit om zijn behoud was gewonnen — een noodafdekking kreeg en wiens oorlogswonden thans (22 jaar na de bevrijding!) worden geheeld. Dit gaat gepaard met een algehele restauratie van dit monument.

De firma Nico de Bont & Zonen uit Nieuwkuik, die deze torenrestauratie uitvoert, kon overigens in Alphen van het ene karwei naar het andere trekken, want deze firma was het ook die op geslaagde wijze het huis aan de Molenstraat restaureerde. Dit woonhuis, dat zover kon worden nagegaan nimmer onder een bepaalde naam is bekend geweest, heeft als voornaamste karakteristiek de zogenaamde Dordtse trapgevel, een geveltype, dat men zo diep in Brabant niet verwacht aan te treffen. Het is bovendien een — voor de Baronie van Breda althans — vrij vroeg specimen van dit type, hetgeen het behoud van dit huis tot een belangrijke zaak maakte. En het behoud ervan was in 1963 in het geding. Het huis was in het oorlogsjaar 1944 door granaatvuur ernstig beschadigd. Het herstel van met name de monumentale voorgevel was daarna slechts provisorisch en onoordeelkundig geschied (afb. 13). De onderkomen staat waarin dit huis verkeerde, was

voor de toenmalige eigenaar, J. A. A. J. Mulders, die ter plaatse een nieuwe meer comfortabele woning wilde bouwen, aanleiding een sloopvergunning aan te vragen. Uiteraard kwam de Rijksdienst voor de Monumentenzorg hieraan te pas. Het huis was immers een beschermd monument. Door tussenkomst van de toenmalige burgemeester van Alphen en Riel, jhr. mr. J. J. Smits van Oyen, kon het gevaar, dat dit huis bedreigde, worden afgewend. Hij wist architect J. C. Backx voor dit huis te interesseren en uiteindelijk een eigendomsruil te bewerken. Architect Backx, de nieuwe eigenaar van het monument, was voornemens het na een algehele restauratie zelf te gaan bewonen en in de zijvleugel zijn bureau onder te brengen. Hij ontwierp zelf de restauratieplannen, die vervolgens onder toezicht van de rayon-architect van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, L. J. Ensing, en met behulp van de gebruikelijke subsidies van rijk, provincie en gemeente door de reeds genoemde aannemersfirma in goed anderhalf jaar tijd werden uitgevoerd.

Bouwgeschiedenis

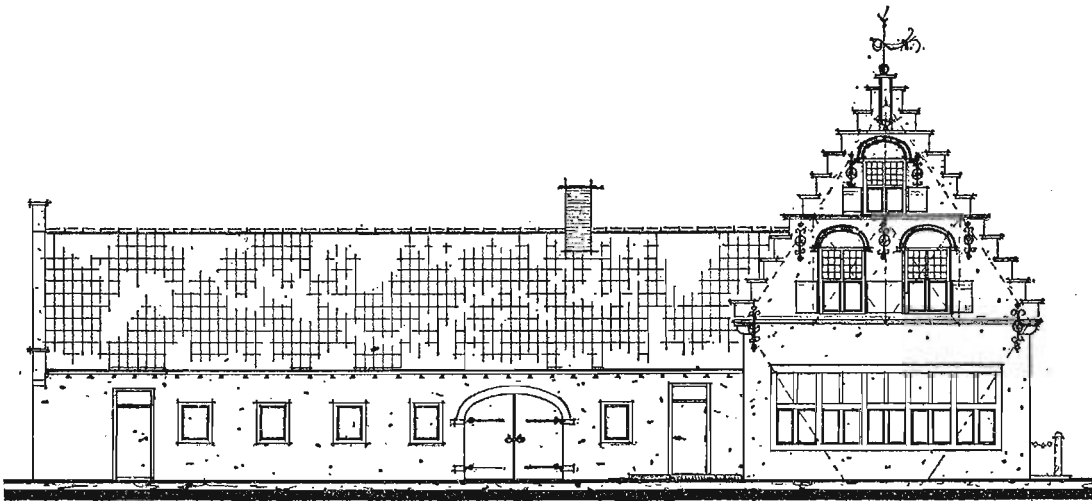
Dit restauratieplan was aanleiding om een onderzoek in te stellen naar de geschiedenis van dit huis en zijn bewoners. Tot dusver was er niet veel meer van bekend dan dr. Jan Kalf daarover indertijd had medegedeeld in zijn bekende werk over de monumenten in de Baronie van Breda.² Van zijn beschrijving gaf de nadien verschenen Monumentenlijst een korte samenvatting, die luidde: „Boerderij (XVIIa = eerste kwartaal zeventiende eeuw). Trapgevel met natuurstenen waterlijsten, uitgekraagde bogen om de boogtrommels (met nieuw metselmozaïek) der vensters en kraagsteen met masker in de gewijzigde top. Inwendig een balk met gesneden sleutelstuk en rustend op zandsteenen consoles met kopjes”.³ Archief- en literatuuronderzoek alsmede de aanwijzingen, die het huis zelf tijdens de restauratiewerkzaamheden prijs gaf in de vorm van bouwnaden, vermetselingen, sporen van vertimmeringen enz., die konden worden geïnterpreteerd, maken het mogelijk er thans iets meer van te zeggen.

Eerst iets over de architectuur van het gebouw. Kalf en in navolging van hem de voorlopige monumentenlijst beperkten zich in hun

beschrijving in hoofdzaak tot de voorgevel, ongetwijfeld het meest markante deel van dit huis. Zij dateerden deze in het eerste kwartaal van de zeventiende eeuw. Vast staat echter, dat dit huis niet in één bouwfase is tot stand gekomen. De bouwnaden tussen de voorgevel en de beide zijgevels, zijn daarvoor een duidelijk bewijs. Ook steensoort en -formaat van deze gevels verschillen. Die van de zijgevels zijn kennelijk van oudere datum. De versieringen in de zuidelijke zijgevel (in zwartgebrande kopse baksteen uitgevoerde schuinkruisen en ruitvormige figuren, sommige met sporen van glazuur) wijzen op een oudere bouwtrant van een meer brabantse karakter in tegenstelling tot de voorgevel, die er — zoals gezegd — een is van het Dordtse type. Dit geveltype wordt zo genoemd, omdat het zich in Dordrecht het eerst en het meest volledig heeft ontwikkeld. Het onderscheidt zich in zijn gevelcompositie van andere soorten trapgevels door geprofileerde korfbogen met voorspringende dekljst, versierde boogtrommels en strakke geprofileerde waterlijsten.

Het was duidelijk, dat deze voorgevel voor een bestaand ouder huis was geplaatst. Evenwel, van dat oudere huis blijkt niet veel meer dan het grondplan met de zij- en achtergevels te zijn gehandhaafd, want de moer- en kinderbinten en de kapconstructie kunnen geacht worden uit dezelfde bouwtijd als de voorgevel te dateren. Voor een der moerbalken (de eerste vanaf de voorgevel gerekend) werd dit reeds vermoed op grond van de stijl van de gesneden sleutelstukken en de zandstenen consoles met beeldhouwde kopjes, waarop hij rust.⁴ De overige moerbalken missen een dergelijke versiering. De kapconstructie bestaande uit gebogen (krom gegroeide) eiken spanten met eiken gordingen en sporen van dennenstammen, is geheel afgestemd op de helling van de trapgevel. De achtergevel had oorspronkelijk, zoals in- en uitwendig nog te zien is, geen top doch een wolfsdak. Treft men bij een dergelijke (trap)gevel in het algemeen een harde dakbedekking aan, dit huis had blijkens een mededeling uit 1643 toen nog een strodak.⁵

De voorgevel wordt gekenmerkt door een zeer regelmatige indeling en is ongetwijfeld naar een knappe ontwerptekening gebouwd. Men vindt er de bij oudere vaklieden nog als 3-4-5-steek (d.w.z. basis, opstaande- en schuine zijde verhouden zich als 3:4:5) bekende drie-

hoekverhoudingen in toegepast, zoals op de hier afgebeelde geveltekening met stippellijnen is aangegeven. De vensters vallen precies met een of meer hoeken in de diagonalen en ook het dak heeft de juiste helling.

De restauratie

Dat er tijdens de restauratiewerkzaamheden soms niet minder belangrijke beslissingen genomen moeten worden als daarvoor, leert een vergelijking van de voorgevel vóór en ná de restauratie (afb. 13 en 14). Men ziet welk een drastische wijziging de onderpui onderging. Tijdens de werkzaamheden bleek namelijk, dat de bestaande uitgekraagde bogen om de boogtrommels boven de deur en de naastliggende vensters bestonden uit gebakken profielsteentjes in tegenstelling tot die van de vensters van de bovenverdiepingen, welke gehakte profielen hadden. De onderpui was dus kennelijk later vernieuwd. Bovendien werd achter het metselwerk de oorspronkelijke puibalk aangetroffen met daarin gehakt de pengaten van de vroegere staanders.⁶ Die puibalk vertoonde ook nog sporen van een later gewijzigde vensterindeling. Op grond van deze

vondst is die oorspronkelijke onderpui thans gereconstrueerd al is daarbij niet „teruggerestaureerd”. De huidige puibalk is nieuw, maar heeft zijn staanders wel op de plaatsen van de oorspronkelijke indeling. Naar alle waarschijnlijkheid bevatte de vroegere onderpui behalve vensters ook de deuropening.⁷ Deze is in verband met de gewijzigde indeling van het interieur niet gereconstrueerd. De hoofdingang bevindt zich thans — zoals vermoedelijk reeds in de vorige eeuw het geval was — in de noordelijke zijgevel. Deze laatste is nu van zijn pleisterlaag ontdaan. De afdekplaten van de geveltrappen bleken van pleisterwerk te zijn, doch zijn thans door mergelplaten vervangen. De vulling van de boogtrommels was, zoals Kalf reeds had opgemerkt, niet oorspronkelijk. Zij bestond uit beschilderde pleister, waarachter geen sporen van een oorspronkelijke versiering werden aangetroffen. Bij de restauratie zijn zij daarom niet opnieuw van een versiering voorzien.

Wat het inwendige betreft, werd hiervoor reeds gewezen op de sleutelstukken en consoles van de voorste moerbalk. Een mooie zeventiende eeuwse bedstede-afsluiting uit de keuken (de bedsteden bevonden zich boven een kleine tonggewelfde kelder; de betreffende ruimte is thans een opkamer) werd in de woonkamer opnieuw toegepast als „huisbar”. Eveneens uit de keuken afkomstig is een brede houten lijst met fraaie profielen, die een plaats kreeg aan de schouw in de woonkamer. Een mooie keukenservieskast is na enkele omzwervingen in Alphen opnieuw in het huis, waaruit zij afkomstig was, teruggekeerd thans als meubel in de woonkamer.

Eigenaars en bewoners

De door Kalf op de bouwvormen gebaseerde schatting van de bouwtijd van de voorgevel kon nader worden gepreciseerd aan de hand van archiefgegevens. Bij een reconstructie van de reeks van eigenaren van dit huis bleek, dat Cornelis Hendrikszoon van Asten op deze plaats aan de Molenstraat in 1614 „een stede” had gekocht van Frans Cornelis Fransen bestaande uit: „huysinghe, schuere, koije, hovinghe ende erfenisse met heure toebehoorte ende metten erve daeraen liggende groot omtrent een halve buijnder”.⁸ Cornelis van Asten huwde enkele

Afb. 12. Huis Alphen Molenstraat 8 omstreeks 1909. Rechts de leerlooierij van de gebroeders Van Baal.
Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Afb. 13. Huis Alphen Molenstraat 8 omstreeks 1960.
Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Afb. 14. Huis Alphen Molenstraat 8. 1966.
Oost- en noordgevels na de restauratie.

Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Afb. 15. Huis Alphen Molenstraat 8. 1966.
Zuidgevel en gedeelte van zijvleugel na de restauratie.

Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg

jaren later, in 1619 namelijk.⁹ Het vermoeden is gewettigd, dat hij met het oog op zijn voorgenomen huwelijk deze stede (een boerderij dus) heeft gekocht en deze heeft laten moderniseren en verbouwen tot een burgerwoning. Een algehele nieuwbouw is het — gezien de gehandhaafde plattegrond, achter- en zijgevels — niet geworden. Ik meen dan ook de verbouw van dit huis en met name de bouw van de voorgevel te kunnen stellen tussen 1614 en 1619.¹⁰ Dit tijdstip past ook beter in het algemene tijdsbeeld dan de jaren daarvoor en daarna. Het is de tijd van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), een periode van betrekkelijke rust. In de jaren onmiddellijk voor en na het Bestand, toen in deze contreien plunderingen en rooftochten van krijgsbenden aan de orde van de dag waren, zal wel geen inwoner van Alphen het in zijn hoofd gehaald hebben om te bouwen.

Dat van Asten voor deze modernisering van het door hem gekochte huis en met name voor de architectuur van de voorgevel zijn keus heeft laten vallen op een toen moderne bouwstijl, behoeft niet te verwonderen, wanneer we zijn maatschappelijke positie en die van zijn familie nader in ogenschouw nemen. Hij behoorde tot het toen voorname geslacht Van Asten, dat in deze omgeving rond 1600 enkele generaties lang een belangrijke rol heeft gespeeld. Leden van deze familie vervulden hier toen de functies van schout, schepen, secretaris, notaris, vorster en koster. Zij waren aan andere voorname families in en buiten Alphen geparenteerd.¹¹ Cornelis van Asten zelf was koster van de Alphense kerk, een ambt van aanzien toenmaals. Deze functie heeft hem er waarschijnlijk toe gebracht zich in de onmiddellijke nabijheid van de kerk te vestigen. Hij bezat, voordat hij het huis aan de Molenstraat kocht, onder meer (sedert 1611)¹² een grote hofstede onder Alphen-Boschhoven.¹³ Het was deze boerderij, die hij in 1613 als garantie stelde voor de betaling van gelden toekomende aan de Vrouwe van Brecht als koopsom van de „hoeven, goeden ende erffenissen genaemt de Boeverijen” onder Ginneken, die voor haar waren verkocht aan Johan Baptist Keermans, raadsheer van Philips Willem, prins van Oranje.¹⁴ Keermans zou kort tevoren ter plaatse een begin hebben gemaakt met de bouw van het huidige kasteeltje Bouvigne.¹⁵ Dat Van Asten tussen deze koop zat, doet wellicht vreemd aan, doch het wijst er op, dat zijn gestie

verder reikte dan Alphen, waar hij veel onroerend goed bezat. De garantstelling toont tevens aan welke kant deze man stond in de vrijheidsstrijd. Ongetwijfeld heeft hij de trapgevels van het Dordtse type uit eigen aanschouwing gekend. In stad en Baronie van Breda zijn in die tijd zeker meerdere exemplaren van dit woonhuistype gebouwd. Thans zijn er in de Baronie nog slechts enkele over. Men vindt er nog in Breda (Grote Markt 61, Haagdijk 22, 74, 78) en Etten (Markt 7, „De Zwaan”). Buiten de Baronie treft men in deze provincie nog specimina van dit type aan in o.a. Geertruidenberg, 's-Hertogenbosch, Heusden, Willemstad, Woudrichem en Zevenbergen.

Op de verdere lotgevallen van het huis te Alphen zal ik niet uitvoerig ingaan. Van Cornelis van Asten († 1637) vererfde het huis door het huwelijk van zijn dochter Maria (in 1653) op haar en haar man Adriaan de Roy, zoon van de bekende Charles de Roy, die vele jaren schepen en stadhouder van de schout in Alphen was.¹⁶ Vervolgens kwam het in 1711¹⁷ bij erfdeling aan hun zoon Cornelis de Roy, die hier — waarschijnlijk in de thans vrijwel geheel vernieuwde zijvleugel — reeds omstreeks 1700 een bierbrouwerij begonnen was. Wegens achterstallige schuld in de dorpsbelastingen (slechts 34 gulden) werd zijn huis in 1724 bij executie publiek verkocht en kwam het in het bezit van Jan Cornelisz. Ruelens de oude, de gewezen dorpsontvanger, die tevens de schuldeiser was.¹⁸ Deze verkocht het in 1735 aan de nieuwe predikant in Alphen, ds Petrus Becude.¹⁹ Na diens overlijden (1745) zijn zijn weduwe en hun kinderen er blijven wonen tot 1779.²⁰ Toen werd het gekocht door Cornelis Kouwenberg,²¹ die het aanvankelijk verhuurde aan de predikant ds S. J. Neomagus, doch het in 1785 zelf ging bewonen en er weldra welgestelde lieden in pension nam.²² Na zijn overlijden hertrouwde zijn weduwe in 1795 Cornelis van Boxtel (dagloner). Hield dit echtpaar aanvankelijk nog pensiongasten, in 1807 echter maakten zij van het huis met de zijvleugel vier verschillende woninkjes (3 in het huis zelf en 1 in de vleugel).²³ Uit deze tijd dateert wellicht de huidige hoofdingang in de noordelijke zijgevel. Ook na de onderhandse verkoop in 1831 aan Adriaan Pijpers (dagloner)²⁴ bleef deze toestand bestendig, hetgeen het huis wel niet ten goede zal zijn gekomen. Hieraan kwam een einde in 1847 toen Pijpers dit huis

verkocht aan de wagenmaker Johannes van Baal, die er weer één woning van maakte, het huis zelf betrok en de nodige herstelwerkzaamheden liet verrichten. Herstel en mogelijk wijziging van de voorgevel schrijft de volksmond in Alphen toe aan diens zoon Piet van Baal, blijkbaar een man van grote begaafdheid (o.a. in de wiskunde) en artistieke handigheid, die aanvankelijk evenals zijn vader wagenmaker was. Dat hij ook een excentrieke figuur was, blijkt uit het in Alphen nog steeds de ronde doende verhaal, dat hij dagelijks zijn middagdutje deed in zijn doodskist, die hij in de kamer had staan. Samen met zijn drie (evenals hij ongehuwd gebleven) broers begon hij omstreeks 1875 op het ten noorden van het huis gelegen weiland een leerlooierij, nadat zij tevoren het vak geleerd hadden in Loon op Zand resp. Baarle-Hertog. Een van hun zusters huwde in 1899 Sebastiaan Vermeulen, die bij hen introk. Ook hij was leerlooier. In 1904 werd Vermeulen eigenaar van huis en looierij. Deze looierij is omstreeks 1930 geliquideerd en het gebouw is een vijftal jaren geleden gesloopt. Vervolgens is het huis in 1943 vererfd op de fruitkweker J. A. A. J. Mulders, die in 1931 met een dochter van Vermeulen was gehuwd. In 1963 kwam het door ruiling in het bezit van de huidige eigenaar, de architect J. C. Backx.

AANTEKENINGEN

- ¹ Het zijn: de kerktoeren, de woonhuizen Molenstraat 8 en Heuvelstraat 2 allen te Alphen en de boerderij Brakel 3 bij Riel. Deze laatste wordt echter met ondergang bedreigd, aangezien de nieuwe provinciale weg Tilburg—Baarle-Nassau er doorheen is geprojecteerd.
- ² Jan Kalf, *De monumenten in de voormalige Baronie van Breda*, Utrecht 1912, p. 10-11.
- ³ Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, 's-Gravenhage 1931, dl X, p. 5.
- ⁴ Afgebeeld bij Kalf, a.w., p. 11.
- ⁵ Rijksarchief 's-Hertogenbosch (hierna aangeduid als RAH), Rechterlijk Archief Alphen inv. no. 94 fol. 122. Akte waarbij de weduwe en kinderen van Cornelis van Asten dit huis verhuren aan Adriaen van Dommel en waarin is bepaald, dat de huurder het strodak moest onderhouden.

- ⁶ Vóór deze ontdekking zag het ontwerp voor de gevelrestauratie er dan ook heel anders uit. Het is afgebeeld in het boekwerkje: Ruelens van Tetering, een oud Brabants geslacht, z. pl., 1965, p. 10.
- ⁷ Vergelijk de onderpui van het huis Markt 28 te Geertruidenberg, afgebeeld in Brabantia jrg. 1965 p. 156.
- ⁸ Gemeente-archief Breda (hierna aangeduid als GAB), R. 770, akte d.d. 4 maart 1614.
- ⁹ Op 23 januari 1619 met Geertruyd dochter van Johannes de Canter. RAH, R.K. trouwboek Alphen.
- ¹⁰ Deze datering is in de ontwerp-monumentenlijst overgenomen. De beschrijving daarin luidt: „Molenstraat 8. Huis waarvan voorgevel uit 1614—1619 dagtekent, de rest is iets ouder. Trapgevel met natuurstenen waterlijsten, uitgekraagde bogen om de boogtrommels der vensters. Kraagsteen met masker in de top. Inwendig een balk met gesneden sleutelstuk en rustend op zandstenen consoles met gebeeldhouwde kopjes. Oorlogsschade 1944. In 1965/66 gerestaureerd. Aansluitend een ± 1700 als brouwerij gebouwde zijvleugel. Fraai gebouw van algemeen belang wegens oudheidkundige en kunsthistorische waarde”.
- ¹¹ Vgl. De Brabantse Leeuw jrg. 4, p. 74; Taxandria jrg. 1940, p. 201, 268, 311, 315; B. van Schijndel, Hoogstraten's oude huizen en families, dl IV.
- ¹² GAB, R 770 (ongefol.), akte d.d. 28 febr. 1611.
- ¹³ RAH, Archief Domeinen Prins Frederik, inv. no. 1143 (cijnsboek Alphen—Chaam) fol. 5, 21, 27, 29; idem no. 1144 fol. 43, 73, 146, 166.
- ¹⁴ GAB, R 770 (ongefol.), akte d.d. 13 febr. 1613.
- ¹⁵ M.b.t. Bouvigne zie Kalf, a.w., p. 253-255 en Taxandria jrg. 1909, p. 27 vlg. en 102 vlg. M.b.t. Jan Baptist Keermans zie: P. Scherft, Het sterfhuys van Willem van Oranje, Leiden 1966, passim.
- ¹⁶ Gemeente-archief Alphen en Riel (hierna aangeduid als GAA), inv. II 20² (legger van het landgeld en de 5e penning 1661—1765), (ongefol.) M.b.t. de familie De Roy zie de onder 11) genoemde literatuur, voorts: Ruelens van Tetering, a.w., p. 10-11 en Nederland's Patriciaat jrg. 1966 p. 362.
- ¹⁷ RAH, rechterl. arch. Alphen no. 109 (ongefol.), delingsakte d.d. 22 april 1711.
- ¹⁸ Ibidem, no. 82, fol. 122 en no. 50 (rekening J. C. Ruelens van deze verkoop). M.b.t. de familie Ruelens zie de onder 16) genoemde literatuur.
- ¹⁹ Ibidem, no. 82 fol. 260v; zie ook, i.v.m. vergroting perceel: fol. 240.
- ²⁰ GAA, inv. II 7 (kohieren van het gemaal/hoofdgeld).
- ²¹ RAH, rechterl. arch. Alphen inv. no. 86, fol. 120v, akte d.d. 25 aug. 1779. De koopsom bedroeg met inbegrip van een naastliggend stuk weiland en een perceeltje bos en een perceeltje bouwland beide aan de Zandstraat f 840,—.
- ²² Als bij 20).
- ²³ RAH, rechterl. arch. Alphen no. 88 fol. 211 (schuldbekentenis, waarbij dit huis verbonden wordt); GAA, wijkregister 1811 volg.; idem II 104 (mutatiestaat gebouwde en ongebouwde eigendommen, 1811—1815).
- ²⁴ Voor deze en volgende eigendomsovergangen: GAA, leggers kadaster.